

AMOR Y DOLOR

Una sarsuela gairebé desconeguda

Francesc Reus

RESUM: La meua intenció és donar a conèixer una sarsuela, la música de la qual va estar compasada pel músic ondarenc, Gonzalo Ortolà. *Amor y dolor* es va estrenar a Ondara i va ser representada també a Xàbia, on Ortolà gaudia de molt bon reconeiximent i amistats, car va dirigir alguns anys la seua banda municipal. La lletra de la sarsuela, que és la única cosa que puc transcriure i entendre, va ser escrita també per dos ondarencs, José Bosch Martí de Vesés i Luis R. Bosch Albiñana.

PARAULES CLAU: Sarsuela, música a Ondara, Gonzalo Ortolà

Gonzalo Ortolá va ser un músic molt popular en la comarca de La Marina. Va néixer a Ondara en 1899. Fill de músic, va rebre els primers ensenyaments musicals de son pare i va passar després al Conservatori de València. Va dirigir un quadre líric que va actuar amb gran èxit per tot el País Valencià i va morir a Altea en 1962. La seua producció musical és certament gran:

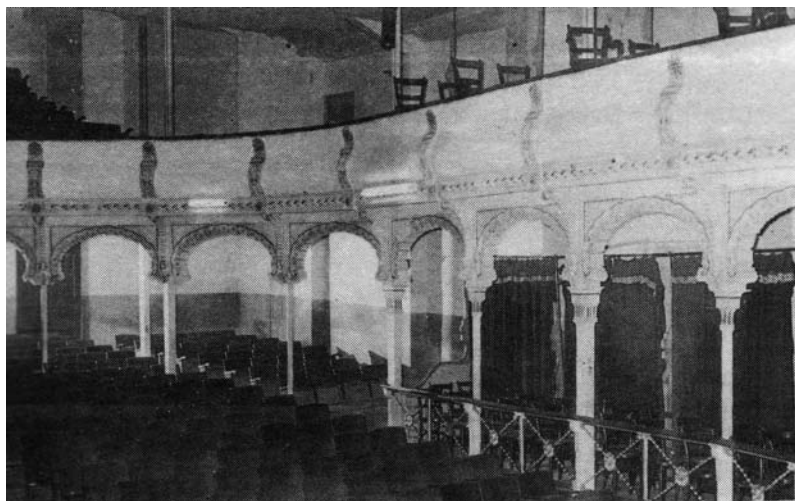
Obres per a banda: els pasdobles *Chisperas y Manolas*, *El aprendiz de torero*, *Fogueres*, dedicat a les festes de Xàbia, igual que *La reina del foc*, *Perfumes de Francia y La Marina*.

Marxes militars: *¡Alerta!*, *Ego sum veritas y Paso a la juventud*.

Obres per a cor i banda: *Dolores a la Virgen de la Soledad*, *Himno a la Virgen de la Soledad* i *Himno a Jesús Nazareno*. Recordem que la Verge de la Soletat és la patrona d'Ondara i Jesús Natzaré ho és de Xàbia.

Obres per a piano: *Dardo* i *Niní*.

Obres per a veu i piano: *¡Ay, Polita!*, *Altea*, *Ana Maria*, *Fume compadre*, *Himno a la peña absentista*, *La blanca colometa*, *La peor*, *Les boles*, *Oro de ley*, *Promesas falsas*, *Què esperança, xé!*, *Soy futbolista*, *Tu boquita* i *Vampiresa cañí*.

Interior del Teatre Eslava.

Música per a sarsuela: *El dilema de don Café*, *El mariscal*, *Entre pillos anda el juego* o *La justificación del pueblo*, *Estela de amor*, *L'abella vampiresa*, *La bienquerida*, que seria el seu major èxit, *La bella del distrit*, *La rondalla del fuego*, *Les punxes del voler*, *Una senserrà mascle*, *Volver a empezar* i *Amor y dolor*.

Precisament, aquesta darrera és la que anem a comentar. Es tracta d'una sarsuela dramàtica en dos actes i cinc quadres, el llibre de la qual va estar escrit per José Bosch Martí de Vesés i Luis R. Bosch Albiñana. Va ser

estrenada al Teatre Eslava d'Ondara el dia 8 d'abril de 1928 i tinc notícies de la seua representació a Xàbia en diverses ocasions. El primer acte està compostat per dos quadres, el primer d'ells amb cinc escenas i el segon, amb nou escenas. El segon acte té tres quadres, el primer amb tres escenas, el segon, amb cinc i el tercer amb una escena i una mutació amb set escenas.

Quan comença l'obra es veuen treballadors del camp que estan al temps de la verema i entre ells destaca Manuel, que està enamorat de Mercedes. Té aspiracions d'anar a correr món i basant-se en el seu afany de saber, intenta canviar d'aires per a fer fortuna. És un jove que no va conèixer son pare i que prompte va quedar sense mare, da la qual recorda encara el seu patiment i esperit de sacrifici.

D'altre costat està Lucas, home ric i vanitós, que porta una vida disoluta i que intenta aconseguir totes les xiques del poble. Sobre la pretensió de conquistar Mercedes, Manuel és avisat per tots els seus amics.

Al segon quadre aparéix la germana de Mercedes, Maria Rosa, que expressa la seua lluita interna que pateix: també està enamorada de Manuel, però deu callar perquè no vol ofendre Mercedes, a la qual recrimina alguna actitud. Manuel està decidit a anar-se'n i quan arriba el moment del comiat, a través de les quatre darreres escenes, va dient adéu a tots i més apassionadament a Mercedes. La seua marxa posa fi al primer acte.

Quan ja es compleixen quatre anys sense Manuel, s'inicia el segon acte i al seu començament, presenta Lucas presumint de que ja ha aconseguit que Mercedes se li rendeixca i ja és seua. Els amics li pregunten per la boda, però ell contesta que d'això no vol saber res. Ha organitzat una festa per tal de celebrar el seu èxit i a ella van també l'alcalde, el senyor Daniel i don Robustiano, el secretari de l'Ajuntament.

En un moment de la festa, Juanon, amic de Manuel, li fa saber a Lucas la situació de Mercedes, embarassada per haver cregut en les seues promeses i sumida en totes les desgràcies que han caigut sobre la seua família. Li demana que empare Mercedes i el seu fill, però ell diu que no és problema seu i que ella s'apanye conforme puga,

Al segon acte apareix Mercedes amb el seu fill dormint al bressol. Ella es veu patida i es lamenta i plora el seu erro que l'ha portat a la separació de son pare i sa germana. Juanón, el tio Blas i la tia Micaela intenten conhortar-la, però entra Lucas, furiós, i els tira de casa. Mercedes li recrimina la seua actitud quan li diu que ell se n'anirà del poble i li demana que reconega el xiquet. Lucas agafa Mercedes, la tira a terra i desapareix. Ella queda resant davant la imatge de la Mare de Deu dels Dolors.

Al quadre tercer, Manuel torna al poble. Els amics li han informat del que ha ocorregut i ell va recordant llocs i moments amb Mercedes abans de marxar, mentre Juanón intenta animar-lo i que no culpe de tot a ella. El tio Blas i Maria Rosa, quan senten cantar una trista melodia ixen de la casa i fan entrar a Manuel i Juanón. Manuel i el tio Blas ploren la desgràcia i Maria Rosa confessa que, quan arribava una carta de Manuel per a la seua germana, era ella la que la llegia i contestava. L'escena dona a entendre, com ja s'anticipava al primer acte, que Maria Rosa estava també enamorada de Manuel.

Orquestra Filarmònica d'Ondara cap a l'any 1919. Apareix amb el núm. 11 Gonçal Ortola.

Més tard, Juanón gosa demanar-li al tio Blas que perdone Mercedes i que pugui tornar a casa. El pare contesta que això és impossible perquè ella ha portat la deshonra a tots i és un fet imperdonable. Juanón torna a insistir, dient que està malalta i pateix molt i, a la fi, el pare accepta que Mercedes torne. Quan Manuel entra a la casa i la veu allí, li mana que desaparega, però ella li suplica que la perdone, té un atac de tos i mor. Manuel diu que la perdona i que ell i Maria Rosa cuidaran del xiquet. Lucas ha mort a la muntanya i sembla haver-se aconseguit la justícia divina.

L'argument de l'obra és, com podem vore, molt senzill. Però planteja problemes reals de la vida en un poble de pagesos. El primer és la feina pròpia d'aquell temps en La Manxa, però que també ho era en La Marina, és a dir, la verema. En efecte, el raïm era el conreu més generalitzat en la comarca, en la qual constituïa la base per a l'elaboració de la pansa, un dels pilars de l'economia. El segon, l'etern conflicte entre aquells que, com

Manuel són una mica il·lustrats i tenen més aspiracions i els que passen la vida de la manera més rutinària i sense més interès que treballar, menjar i viure el dia a dia. Així Manuel pensa eixir del poble i anar a la recerca de nous horitzons, mentre els companys i amics sembla que es riuen d'ell. Podem comprovar-ho a l'escena primera del primer acte, quan ja està decidit a anar-se'n del poble:

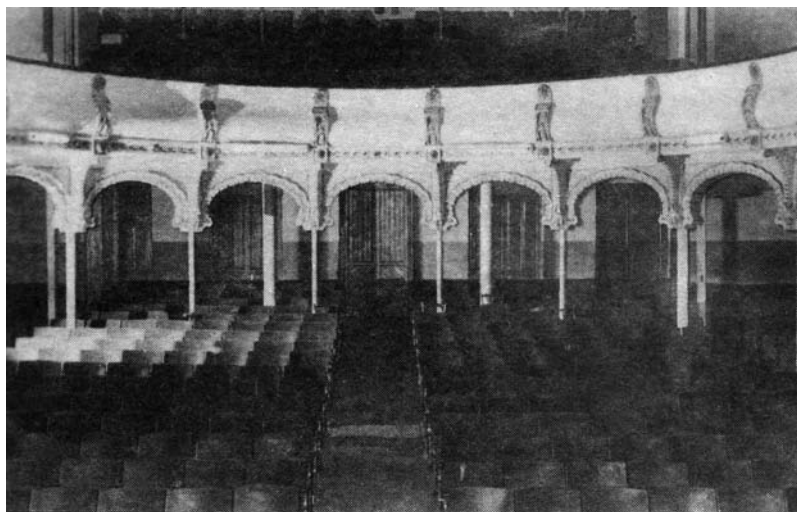
-Yo quisiera...(pensando en algo muy íntimo) surcar los mares, escudriñar las entrañas de la tierra, revolver medio mundo...¡qué sé yo lo que quisiera!...Y todo, todo, por una ilusión.

I Juanón li contesta:

-Para mí todo eso son coplas. ¿Hay nada que pueda compararse a esto, a lo nuestro?... Alegría, buenas mozas, conciencia tranquila y el buen mosto...

Sin embargo, altres personatges veuen en Manuel un home digne de respecte i admiració. Cal afegir que Manuel és orfe des de ben menut i les seues privacions i patiments són les que li fan tindre més interès per millorar. I per això, com també era normal en aquell moment, se'n va del poble per tal d'aconseguir fortuna. Cal dir que l'emigració era un fenomen molt important al primer terç del segle XX; hi havia persones que tornaven al poble amb diners i algunes altres no tant, però contaven les seues aventures, que servien també com a model per als altres i més d'un pretenia fer el mateix.

El tercer és un fet que sempre ha tingut molta ressonància a la nostra societat: és l'honor i la honra com a argument. Quan Manuel se'n va del poble, Lucas, el senyoret, que vivia sense treballar i que presumia d'haver conquistat totes les dones que es proposava, aconsegueix també Mercedes, malgrat estar profundament enamorada de Manuel. En un moment de debilitat i fiant-se de les promeses de Lucas, s'entrega a ell i queda embarassada. Son pare i sa germana, com era també en la realitat, la tiren de casa i ella es troba a soles. És la reacció més normal de la majoria de la població, especialment al món rural. Era una ofensa que es feia a la família. El perdó posterior de son pare i, fins i tot de Manuel, sembla més bé una actitud de misericòrdia davant el patiment de Mercedes i el seu fill i a la fi, Rosa Maria serà la dona de Manuel i ambdós es faran càrrec del xiquet.

Interior del Teatre Eslava.

Els personatges de la sarsuela són arquetips de l'època: el pare amb les dues filles, el treballador més il·lustrat que la resta i que s'enamora d'una d'elles, el senyoret, que sempre intenta abusar per la seua categoria pel que fa als diners, els amics de la família i el gran amic del protagonista, en aquest cas Juanón, que es preocupa per Manuel abans que passe res i de Mercedes i el xiquet quan Lucas no se'n vol saber d'ells. I són també molt habituals al teatre del començament de segle la figura de l'alcalde i el secretari de l'Ajuntament. Aquest té ací un nom molt espectacular, don Robustiano i, encara que no té massa protagonisme, compleix amb tot allò que cal esperar d'un secretari: va sempre al costat de l'alcalde, li riu les seues gràcies i està sempre disposat a adular-lo. Al llibret de la sarsuela, canta en la festa de Lucas perquè així li ho demanen i la seua intervenció consta de dues cançonetes (que els autors anomenen *couplets*, com era tradicional) més bé de caire còmic. Però a la part final hi ha un grapat més de couplets que fan pensar que en algunes representacions anirien afegits. Alguna sembla criticar costums i modes d'aquells anys, com aquesta:

Hoy las niñas casaderas
mueven mucho las caderas
y peinan a lo *garsón*
y los *pollos* se depilan
y usan *falda-pantalón*.
Siguiendo así las modas,
Veremos por ahí
¡muñecos de ambos sexos!...

Coro.....¿Qué?

¡Con colgante en la nariz!...

Dues d'elles tenen relació amb el seu poble, Ondara, i estan escrites en un català encara no normalitzat (està escrit abans de la Normes de Castelló).

Una diu

En este poble de Ondara
les chiquetes van molt curtes
y el moño porten tallat;
se creuen que anant aixina,
caurà algún enamorat.
Estan equivocaes,
si és que pensen així,
pues els homes lo que volen

Coro.....Què?...

és dona i no un garrofi.

Escrit amb llapis, baix de garrofi apareix la paraula *maniquí*, segurament emprarien ambdues.

L'altra és:

En Ondara hi ha unes chiques
retrecheres y boniques
que són anchelets del cel;
en un cor tan bo que em sembla
la dolçor del cañamel.
Y así yo en vech algunes,
que tenen novio ya,
en ganes de que els diguen

Coro.....Què?...

Anem-se'n a berenar

Una tercera, també referida a Ondara (diu a dalt "*para la compañía de Ondara*") està escrita en castellà barrejat amb català i sembla ser sobre detalls que ocorrien al poble i amb marcada intenció còmica:

De las cosas más salientes
que hoy en día se registran
en esta "gran capital"
es que a Pepe "el panadero"
me l'han fet "munisipal";
a mi de "secretari"
"Alcalde" a este també.
¡Si el Directori ho sabera...!

Coro.....¿Què?...

¡¡Jesús,...Maria...y José!!

El Directori és, naturalment, el règim dictatorial implantat per Primo de

Rivera i que continuava a l'any en què es va escriure i estrenar aquesta obra.

Alguna altra sembla estar referida a Xàbia, poble amb el qual va tindre molta relació. Va dirigir la banda de música i va compondre peces que encara avui són emblemàtiques, com l'Himne a Jesús de Natzaré, l'Himne de les Fogueres, La reina del foc i La penya absentista, que darrerament ha estat tret de nou a la llum per La Romántica del Saladar. Pense que té que veure amb Xàbia pels personatges que anomena:

En un passechet pel poble
Que he pegat esta vesprada
He quedat yo molt sorprés;
Pues he vist a “Cagandando”
“Pep del bovo” y altres més.
Tots estos treballaven
Al puesto que ya sabeu...
Y a mi em digueren: “Che Blayo!!

Coro.....¿Qué?

¡¡A la sèquia tu també!!

I ja per a acabar amb els “couplets” que don Robustiano cante a la festa de Lucas, està aquest:

El maestro don Gonzalo
Suda el kilo, sofocado,
A fuerza de dirigir;
Y los músicos se escaman
Con el tanto repetir...
Por eso yo os suplico
Que tengáis compasión
Pues si me pedís más coplas

Coro.....¿Qué?

¡¡Mando echar pronto el telón!!

Curiosament, aquesta lletra està signada per L.N.S., el mateix que en la primera de les exposades.

